

МИЛАН ЗЛОКОВИЋ

ГРАЂАНСКА АРХИТЕКТУРА У БОКИ КОТОРСКОЈ У ДОБА МЛЕТАЧКЕ ВЛАСТИ

I КРАТАК ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НА ТЕРЕНУ И ПРИКУПЉЕНОЈ ТЕХНИЧКОЈ ДОКУМЕНТАЦИЈИ

У оквиру експедиције САН која је у Боки Которској током јула 1951 год. радила на разним пословима, започето је са испитивањем објекта грађанске архитектуре, изданих у периоду млетачке власти. Обухваћени су и објекти грађени у првој половини XIX в., када се коначно, под аустријском влашћу, завршава делатност, дотле заснована на чврстим занатским традицијама које су, непрекидно кроз више од три века промишљено утицале на вештину грађења.

У посебној групи — уз уску сарадњу инж. Винка Ђуровића, ред. проф. Грађевинског факултета у Београду, који је том приликом, први пут код нас, проучавао грађевинске методе прошлости са специфичне тачке гледишиша статичара и конструктора — учествовали су у теренском раду на техничком премеравању поједињих објекта: арх. Ђорђе Злоковић и студенти архитектуре Слободан Васиљевић, Слободан Паљић, Предраг Петровић, Милан Илић и Милица Злоковић.

Премерени су следећи објекти:

- 1) Палата „Пима“ у Котору, двоспратна зграда, зидана крајем XVI в. (снимљени су главна фасада и унутрашње двориште са отвореним степенишним постројењем).
- 2) Палата „Гргурина“ у Котору, двоспратна зграда, зидана крајем XVII века.
- 3) Палата „Бескућа“ на Прчању, раскривена двоспратна зграда са „белведером“, зидана крајем XVIII в.
- 4) Зграде насеља братства „Верона“ на Прчању, и то:
 - a) Пет нанизаних двоспратних зграда (куће су постепено зидане, посматране с мора, с десна налево) од којих је данас четврта „кућиште“, тј. раскривена и без таванских конструкција. Овај низ кућа — сем два попречна крила која су дограђена почетком XIX в. — претставља најстарији део насеља: прва кућа (с десне стране)
 - b) потиче из XVII в., а последња (с леве стране), из половине XVIII в. — Куће су постављене на узвишици, у позадини насеља, са делимично заклоњеним видиком на море;
 - c) главна зграда или тзв. „Палац Верона“. Зграда има приземље, два спрата и кровни спрат у виду „белведера“. Она је зидана пред крај XVIII в. и постављена је испред низа од пет кућа, са чистим видиком према мору;
 - d) двојна двоспратна зграда, са бочним спратним надвишењима, окренута главним лицем према северу, тј. једним делом према јужном (бочном) изгледу главне зграде. Западни (горњи) део зграде је кушиште, а источни део, ненастањен, налази се у стању најлог пропадања. Ова двојна зграда зидана је такође крајем XVIII в., одмах после главне зграде. Карактеристично је да је зграда положена управно на пад терена, односно управно на правац обале, што је веома редак случај у разуђеним приобалским насеобинама Боке Которске;
 - e) двоспратна зграда, на самом путу. Зграда је положена непосредно испред источног забатног зида двојне зграде и оријентисана је према мору, а зидана је у самом почетку XIX в.
 - f) Палата „Милошевић“ у Доброти, грађена у виду двојне куће, има приземље, два спрата и кровни спрат („белведер“). Зграда, са својим украсним вртом према мору, важи за највећи „палац“ у Боки Которској. Она је грађена на измаку прве четвртине XIX в. и спада међу последње значајније примере старе бокељске архитектуре.

Прибављена је, прецртавањем, следећа урбанистичка документација:

- Катастарски план Прчања из 1838 год., у размери 1 : 2880;
- детаљни катастарски план централног дела Прчања из исте године, у размери 1 : 1440;
- исечак истог дела Прчања са оригиналне и драгоцене, али много оштећене мапе из 1802 год.

Целокупна графичка документација исцртана је у дефинитивним размерама на терену, а њена коначна опрема извршена је накнадно у Београду од стране свих чланова групе.

Прикупљени материјал састоји се из следећих архитектонских прилога:

1) *Палата „Пима“ у Котору:*

Пресек кроз главни фасадни зид и прочеље према тргу (све 1 : 50); извучени приземни део зграде са главним улазом, бочним лођама и терасом над овим делом (1 : 25); детаљ балкона са гвозденом оградом на II спрату (1 : 10); три основе унутрашњег дворишта у нивоу приземља I и II спрата (1 : 50) као и пет ручних перспективних скица које приказују отворене степенишне краке и „почуо“ (бунар), под једним од њих, на I спрату.

2) *Палата „Гргурина“ у Котору:*

Основе приземља, I, II и кровног спрата (све 1 : 100); главно прочеље према тргу, два бочна изгледа и попречни пресек кроз зграду (све 1 : 50); балкон са отворима на I спрату (1 : 25); главни портал, леви портал на главној фасади, по један прозор са кованом гвозденом украсном решетком у приземљу поред главног улаза и на степенишним подестима, двокрилна балконска врата на I спрату (све 1 : 10), и коначно унутрашња перспективна скица малог степенишног прозора са кованом решетком на II спрату.

3) *Палата „Бескућа“ на Прчању:*

Основе приземља, I и II спрата (све 1 : 100); главни изглед према мору, задњи изглед, тј. изглед према путу, изглед према северу и попречни пресек (све 1 : 50); улаз са стране мора, са балконом и двојним излазним вратима на овај балкон изнад поменутог улаза (1 : 20) и његов детаљ (1 : 10).

4) *Насеље братства „Верона“ на Прчању:*
Општа ситуација данашњег стања (1:200);

a) задњи (горњи) низ кућа: Основе приземља, I, II, и кровног спрата пет најстаријих кућа (све 1:100), с њиховим скупним изгледом и

попречним пресеком кроз средњу кућу (све 1:50); полуокружни портал на пролазу између две најстарије куће (1:10) и девет перспективних скица које приказују прозоре изнутра, капке на прозорима, уређај кујне, санитарни уређај тог времена и начин звоњења;

- главна зграда: Основе приземља, I, II и кровног спрата, попречни пресек, главни изглед према мору и изглед према северу (све 1:50); главна улазна врата у пресеку, са спољњим и унутрашњим изгледом (све 1:10); балконска врата на II спрату главне фасаде, споља и изнутра, балкон с горње (западне) стране на кровном спрату као помоћни кухињски излаз (све 1:10); са детаљом балустера на балкону (1:2,5); мали прозор на „коноби“ (1:10) с каменим профилисајима (1:2,5); унутрашња двокрилна врата с каменим оквиром, и то: на I спрату према холу, на II спрату према холу и соби (све 1:10); стаклена преграда у холу I спрата према ниши у којој је била смештена кућна капелица (1:50) и, најзад, перспективна скица са кухињског балкона кровног спрата према северу;
- двојна кућа: Основе приземља, I, II и кровног спрата (све 1:100); главни изглед (1:50); детаљи прозора у приземљу и на „белведеру“ (1:10);
- зграда на пути: Основе приземља, I и II спрата, попречни пресек и главни изглед према мору (све 1:50); улазна врата, споља и изнутра (1:10); прозор II спрата (1:10) и перспективне скице са погледом изнутра на улазна врата и на један прозор на западној страни зграде.

5) *Палата „Милошевић“ у Доброти:*

Ситуација, основе приземља, I, II и кровног спрата (све 1:100); подужни пресек, главни изглед (према мору) и оградни зид са две капије према путу (све 1:50); улазна врата, прозори I и II спрата и овални прозор на фасадном забату „белведера“ (све 1:10); перспективне скице дела главног изгледа као и погледа на балкон II спрата.

Тиме су у целости побројани технички прилози који су, као документарна грађа, предати у децембру 1951 год. Историском институту САН.

На изложби која је марта 1952 године приређена у обновљеној згради САН у Београду, приликом њеног свечаног отварања, пробрани део цртежа и фотографија, као видни доказ обављеног рада на терену и после тога у Београду, био је приступачан, у границама сположивог простора, широј јавности.

Овим је, у главним цртама, изнета техничка страна савладаног посла који, у погледу интересантности и богатства архитектонске грађе, претставља само прву етапу у започетим испитивањима у унутрашњем заливу Боке Которске.

Датирање снимљених објеката засновано је претежно на стилским карактеристикама и у приличној мери на усменом предању.¹

Надам се да ће запажања и извесни претходни закључци који се износе у овом саопштењу поткрепити претпоставку да остварења грађевинске делатности у Боки Которској претстављају посебно и значајно поглавље у историји наше националне архитектуре.

¹ Тек близјим проучавањем архивске грађе из млетачког периода у Котору и околним местима биће могуће тачније датирање у овој области. За сада, у том погледу, користи се публикације Дон Ника Луковића: „Прчань, Хисторијско-естетски приказ“ (Котор, 1937) и „Бока Которска, Културно-историски вођ“ (Цетиње, 1951).

II ТЕХНИЧКЕ ПОСТАВКЕ И ЊИХОВО НЕПОСРЕДНО ПРОВЕРАВАЊЕ НА ПОЈЕДИНИМ ОБЈЕКТИМА

Приликом рада у своме завичају, а у тесној вези с неким стручним запажањима која потичу из ранијих година, стекао сам уверење да се стара бокељска архитектура приметно разликује од камене архитектуре осталих крајева нашега приморја. Има пуно зна-

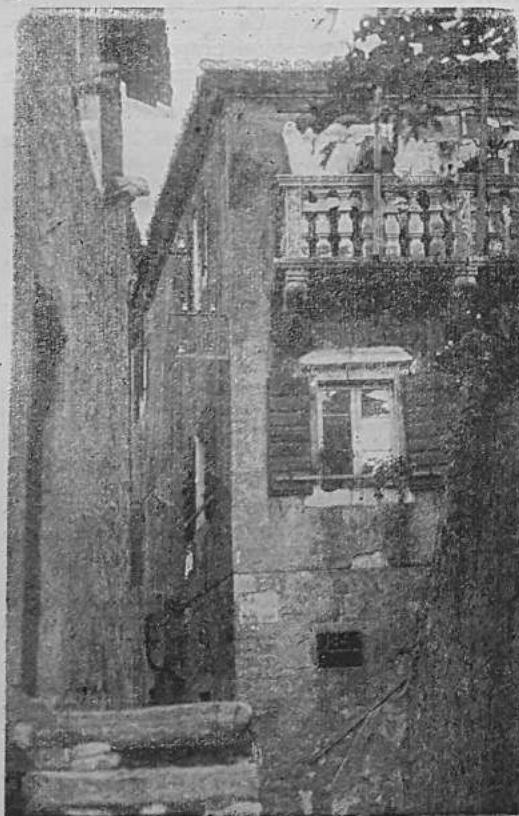

Фото Цариковић

Сл. 1. Типична грађанска кућа у Котору.
Fig. 1. Maison typique d'habitation à Kotor.

кова који говоре у прилог примамљивој претпоставци да су некадашњи бокељски морепловци као бродовласници и трговци били у исто време и одговорни архитекти својих кућа. Трезвеног и практичног духа, они су показивали развијен смисао за логичан распоред просторија у кући и њен правилан урбанистички положај. Појам куће односио се, и то увек, без разлике, само на једно домаћинство, смештено у већини случајева у два спратна слоја над приземљем, у коме се — а то се мора подврести — никада није становало.² У приземљу је била смештена „коноба“, понеки пут подељена на два или више одељења, и служила је привредним потребама домаћинства. Методе у начину грађења куће биле су традиционалне и од њих се ни у ком случају није отступало.

У спољњем изгледу кућа има чврстине и једнообразне усклађености. Свака од њих, јасно издвојена као јединка, тумач је личног става и материјалних могућности њеног оснивача.

Старе куће у Боки Которској су привлачне и лепе, али нису пројектоване, сем истакнутих палата у Котору. (Пима, Гргурина и још неке) на уобичајени начин, тј. претходним исцртавањем плана зграде. Можда су за неке од њих постојале грубе и примитивно цртане скице као заједнички и споразумни потсетник будућег кућевласника и предводника радова на градилишту. Овај предводник могао је бити и био је обично домаћи зидар, а понекад и зидарски мајстор. Он је, иако без школске спреме, успешно руководио текућим послодавца чија писменост и трговачка разборитост не може бити доведена у питање.

² Сасвим је супротан случај у капетанским насељима Пељешца где се у приземљу куће налазе просторије за дневни боравак, у уској вези са баштом и испред ње, заштићеном према мору оградним зидом у коме је, слично као у Доброти, наглашен улаз у имање.

Приликом размеравања морали су се, сасвим разумљиво, обележити отвори. Њихов број, имајући у виду једноставни склоп зграде облика правоуглог паралелепипеда, био је одређен од стране кућевласника-пројектанта. Не само број отвора већ и њихове димензије, које је условљавао камени оквир страног порекла. Треба рећи да су, без изузетка, сви елементи другостепене пластике на бокељским зградама — „прагови“ око врата и прозора, фризне греде и профилисане стрехе над отворима, саставни делови балкона (конзоле, плоче, ступчићи и балустери, поклопне греде), спољна степеништа и њихове ограде, итд. — израђивани увек од исте врсте камена, тј. од камена који је морским путем довлачен из надалеко чувених каменолома са отока Врника крај Корчуле, у Боки Которској познат под именом „корчуланског“ камена.

Разлог увозу корчуланског камена треба тражити у парадоксалној чињеници што у кршевитим масивима Боке Которске заиста нема подесне врсте камена која би допуштала лаку и прецизу обраду. Напоменућу да су се од домаћег камена израђивали зидови и, када је захтевана боља и лепша структура зида, коришћен је обично камен из Страна (село између Рисна и Мориња), али је, у изузетним случајевима — када су то допуштале имовинске прилике и када је лична сујета била у питању — домаћи камен замењиван тесаницима са Корчуле, првенствено за обраду главног лица, што је претстављало врхунац архитектонске лепоте неке зграде тога времена, а уједно видни израз богатства њеног власника.

Камени оквир око отвора је типичан за целокупну камену архитектуру приморја. Није се могла замислити чак ни скромнија сеоска кућа у било ком приобалном насељу Боке Которске чији отвори не би били уоквирени „праговима“ од корчуланског камена. А то значи да се њихово коштање, поред транспорта морем, морало кретати у разумним границама.

Удаљеност између Боке Которске и врничких каменарских радионица наметала је, из чисто привредних и практичних разлога, стандардизовање најкурентнијих архитектонских елемената, који су једино на такав начин могли имати проју у крају где се грађење заснивало на искуству и обичају, препуштајући у целости корчуланским каменарима слободу у обради детаља, која се убрзо шаблонизирала и, као таква, ван сваке сумње, постала јевтиња.

Приликом подизања спољњих зидова зграде, уграђивани су камени оквири око отвора

и, уколико су били предвиђени, остали елементи од корчуланског камена, као стрехе над отворима, фризне греде и балконске конзоле, што је условљавало њихову испоруку на грађилишту пре почетка грађења. А то значи да је испоруци курентних архитектонских елемената морала претходити поруџбина или непосредна куповина било на Врнику, било преко капетана патентираних бродова или власника мањих бродова приобалне пловидбе који су, између осталих трговачких послова, одржавали свакако живу везу са врничким каменарима. За специјалну испоруку балкона мислим да је погодба склапана директно између будућег кућевласника или његовог пуномоћника са главним мајстором једне од каменарских радионица, утврђујући том приликом, на лицу места, према извесним угледним типовима конзола, ступчића и балустера, величину балкона и његову коначну обраду.

Постојање стандардних мера могло се заступавати само на некој одређеној и константној мерној јединици.

Познато је да су у Боки Которској и на Корчули за време млетачке власти, па и доцније — из усташе навике — све до половине XIX в., млетачка стопа и млетачки лакат били у курентној употреби. Једино се у почетку Котор служио својом старом мером, која је на измаку XVII в. дефинитивно замењена млетачком.³

Млетачка стопа износила је 34,773485 см или скраћено:

$1' = 34,77 \text{ см} = 34,8 \text{ см}$ и делила се на 12 унција, тј.

$1'' = 2,8975 \text{ см}$ или скраћено: $1'' = 2,9 \text{ см}$.⁴

Млетачки лакат одговарао је мери од $20''$:

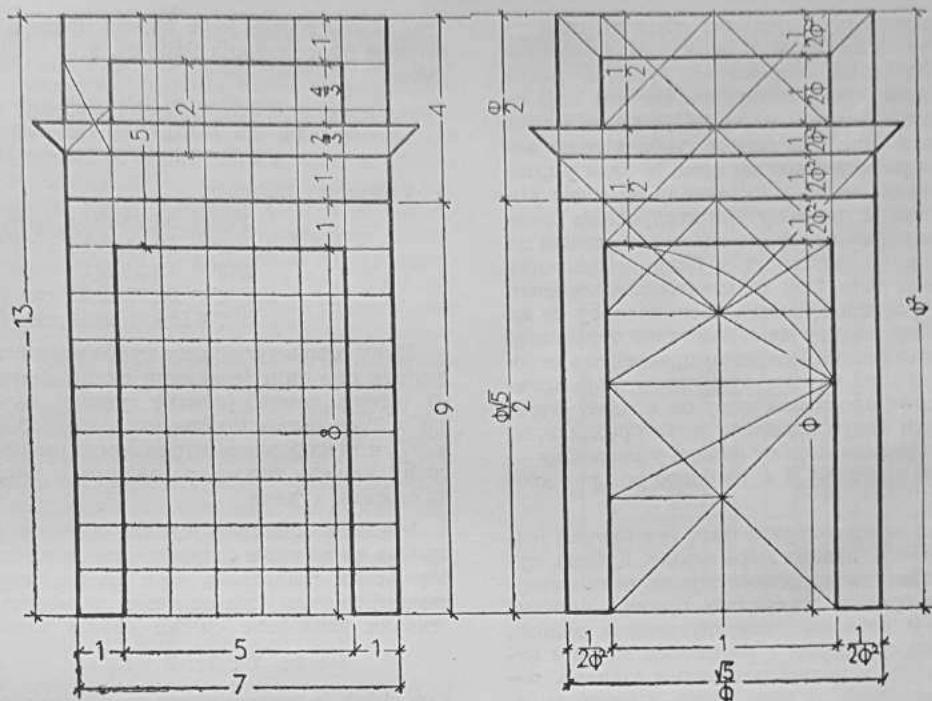
$1\text{br} = 20'' = 1'8'' = 57,95 \text{ см} = 58 \text{ см}$, и он се обично делио на половине и четвртине.⁵

Како видимо, сачуван је и овде антички однос између стопе и лакта, тј.: 5 стопа = 3 лакта.

³ Не зна се колики је био которски лакат. Није искључено, према извесним мерним подацима на старијим зградама у самом Котору (из XVI и XVII века), да се которски лакат подудара са дубровачким од 51,189 см (види рукописну књигу у Дубровачком архиву: „Notizie storiche e statistiche del Circolo di Ragusa compilate dall' Ingegner circolare Lorenzo Vitelleschi“, Ragusa, 1827, а на стр. 150: „Raguaglio tra le misure Ragusee colle Austriache“. Изгледа да у „општинском камену“ који се помиње у Которском статуту није била уклесана грађевинска мера которског лакта (др. Илија Синдик, Комунално уређење Котора, Београд, 1950, 68).

⁴ Principj d'Aritmetica, Venezia, 1823, II, 78.

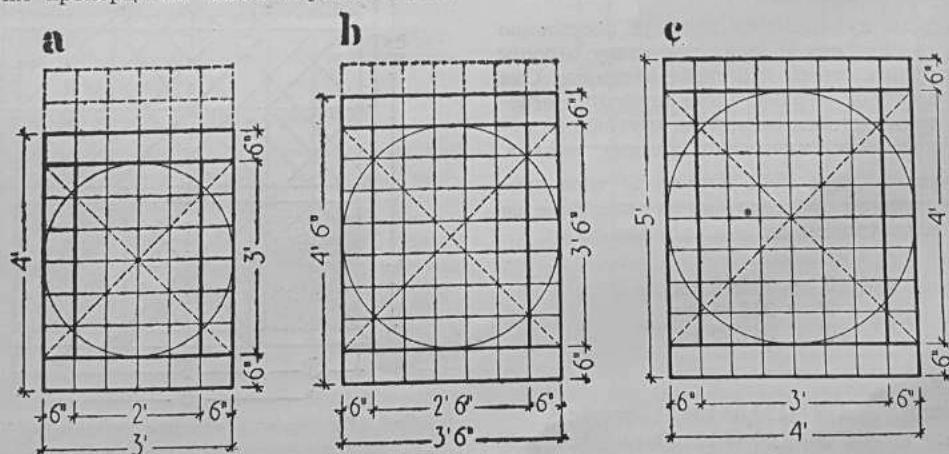
⁵ Trattato di Aritmetica pratica di Giuseppe Antonio Alberti, Venezia, 1752, I, 15.

Сл. 2. Пропорцијски дијаграми главног портала палате Пима у Котору.
Fig. 2. Diagrammes de proportion du portail principal du Palais Pima à Kotor.

Независно од основне мерне јединице износим, примера ради, два дијаграма који се односе на пропорцијску структуру главног портала палате Пима у Котору. Први дијаграм заснован је на модуларном растеру где јединица одговара ширини каменог оквира, а други на транспозицији првог у систем непрекидне поделе. Подударајући се, са неизнатним отступањима од стварних кота, дијаграми објашњавају, сваки на свој начин, основни пропорцијски склоп портала. Треба

још рећи да ширина каменог оквира износи 30 см, а ширина отвора 153 см, што приближно одговара односу 1:5 у модуларном растеру првог дијаграма, али што би — под претпоставком да је которски лакат идентичан дубровачком — могло износити 7 унција = 29,86 см и 3 лакта = 153,57 см, са укупном ширином портала: $7 + 36 + 7 = 50$ унција. Напомињем да се дубровачки лакат, највећи млетачком, делио на 12 унција тј. 2 лакта = 3 стопе.

Сл. 3. Три курентна прозорска оквира састављена из камених греда („прагова“) једнаке дужине и то $3\frac{1}{2}$ и 4 млетачке стопе.
Fig. 3. Trois fenêtres encadrées dont le cadre courant est composé d'éléments de même longueur, à savoir de $3\frac{1}{2}$ et 4 pieds vénitiens.

Премеравању поједињих објеката приступљено је на начин који се осетно разликује од досадашњег. Мерења су вршена, поред снимљених мера у метарском систему које су врло непрегледне и из којих је веома тешко разабрати поједиње односе, уобичајеним метарским размерником не коме је била уцртана млетачка мера, у интервалу од једне униције. Тиме је, захваљујући неслученим предностима мерења савременом мером, дошла до изражaja једноставност у бројним односима поједињих кота. Сви архитектонски елементи од корчуланског камена заснивали су се на прећутном модулу од $\frac{1}{4}$ млетачке стопе, што је једнако јачини (ширини) прагова око отвора, без обзира на њихову дужину, која практично није прелазила меру од 6 млет. стопа. Поменут модул провлачи се, без разлике, на свима зградама које су зидане у раздобљу — негде од краја XVII в. па скоро до пред крај XIX в.

Даље важно откриће било је у бројној једноставности главних мера зграде. Дубина, дужина и висина поједињих зграда, осни интервали од средине до средине прозора, спратне висине и дебљине конструктивних зидова, исказани су бројно, с незнатним мерним отступањима, у целим млетачким стопама, понекад повећане за пола стопе, а ретко за $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{3}$ или $\frac{3}{4}$ стопе.

*

Логично је било, а и сасвим разумљиво, да је сопственик, када није био ограничен неким унапред датим димензијама по дужини или дубини градилишта, срачунате мере своје будуће зграде предвиђао у заокругљеним бројевима стопа. Тиме су, а то треба нарочито подважи, главне пропорције зграде биле аутоматски подређене оном истом модулу којим су се, из чисто практичних побуда, служили корчулански каменари.

Будући кућевласник имао је несумњиво унапред одређену и јасну претставу о броју предвиђених отвора и њихове величине. Она је изражавана мерама чисте шупљине отвора, тј. архитектонским мерама унутрашње висине и ширине склопљеног каменог оквира.

Архитектонске мере нормалног типа прозора у главним просторијама за становање, са спратним висинама од

$$\begin{aligned} 8' &= 278,16 \text{ см}; \\ 9' &= 312,93 \text{ см}; \\ 10' &= 347,70 \text{ см}; \end{aligned}$$

били су

$$\begin{aligned} \text{претежно: } 4'3' &= 139,08/104,31 \text{ см} = 4 : 3 \\ \text{а ређе: } 4'6''/3' &= 156,46/104,31 \text{ см} = 3 : 2 \text{ и} \\ 5'3' &= 173,85/104,31 \text{ см} = 5 : 3, \end{aligned}$$

тј. са променљивом висином и константном ширином отвора.

Архитектонске мере мањих прозора у помоћним просторијама биле су, углавном, следеће:

$$\begin{aligned} 3'2'6'' &= 104,31/86,925 \text{ см} = 6 : 5, \\ 3'6''/2'6'' &= 121,69/86,925 \text{ см} = 7 : 5, \\ 4'2'6'' &= 139,08/86,925 \text{ см} = 8 : 5, \end{aligned}$$

а за најмању ширину:

$$\begin{aligned} 1'2' &= 34,77/69,54 \text{ см} = 1 : 2, \\ 1'6''/2' &= 52,15/69,54 \text{ см} = 3 : 4, \\ 2'2' &= 69,54/69,54 \text{ см} = 1 : 1, \\ 2'6''/2' &= 86,92/69,54 \text{ см} = 5 : 4, \\ 3'2' &= 104,31/69,54 \text{ см} = 3 : 2, \end{aligned}$$

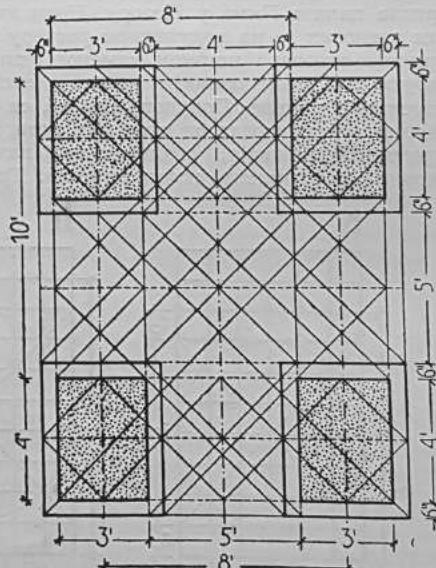
Међу горњим отворима треба нарочито издвојити оне чији је камени оквир састављен из четири „прага“ једнаке дужине, тј. од 4', 3'6" и 3', са чистом шупљином од 4'3', 3'6"/2'6" и 3'2', и то из разлога што се они најчешће срећу, највећи тип на грађанским, а два мања на сеоским кућама.

Примена прагова једнаке дужине претставља доказ више о практичном духу старих бокељских градитеља, који су, на најједноставнији начин који се може замислiti, постизали усклађене односе својих отпора:

$$4 : 3 ; 7 : 5 ; 3 : 2,$$

а од којих је средњи однос приближна геометриска средина првог и трећег:

$$\sqrt{\frac{4}{3} \cdot \frac{3}{2}} = \sqrt{2} \approx \frac{7}{5}.$$

Сл.4. Пропорцијски дијаграм четворне групације најкорентнијег прозорског оквира за чисте мере отвора 4'3'.

Fig. 4. Diagramme de proportion d'un quadruple groupe de fenêtres encadrées selon le type courant de 4'3' (dimensions intérieures du cadre).

Пропорцијски дијаграм четворне групације је најкурентнијег прозорског оквира за чисте мере отвора $4\frac{1}{3}'$ ослања се на мерне податке са палате „Верона“ на Прчању и карактерисан је осним размаком од прозора до прозора = 8' и спратном висином = 10'. За ширину отвора $a=3'$, за његову висину $b=4'$, за размак између отвора $c=5'$ и за висину појаса између два низа отвора $d=6'$ следи: $a:b:c:d$ тј. наведене дужине расту аритметичком прогресијом. Мерни број фасадног елемента (однос висине спрата према основном размаку прозора) $k=10'/8'=5:4$ (хармониски однос терце) подудара се са мерним бројем прозорског оквира и веома је близак ирационалном односу $2:\phi \approx 5:4$, тј. једном од класичних односа у систему непрекидне поделе или „златног пресека“. Више је него разумљиво да бокељским градитељима ова сродност није била позната нити их је интересовала: битан је био избор целих бројева и њихових аликовитних делова у оквиру курентног мерног система.

*
У погледу величине врата у спољњим зидовима наилазимо на две типичне пролазне висине:

$5'6'' = 191,235$ см и $6' = 208,62$ см, са најмањом ширином од $3' = 104,31$ см, која се, у размацима од $6'' = 17,385$ см, пење највише до $5' = 173,85$ см.

Најчешћи односи чисте висине према ширини врата подударају се с онима за прозоре:

$$\begin{aligned} 6'/4' &= 208,62/139,08 \text{ см} = 3:2, \\ 6'/4'6'' &= 208,62/156,46 \text{ см} = 4:3. \end{aligned}$$

Улазна врата и капије са полукуружним завршетком равнају се по ширини с осталим вратима, док им се висина, услед полукуружног поља — када је предвиђено у виду нат-светла — повећава на

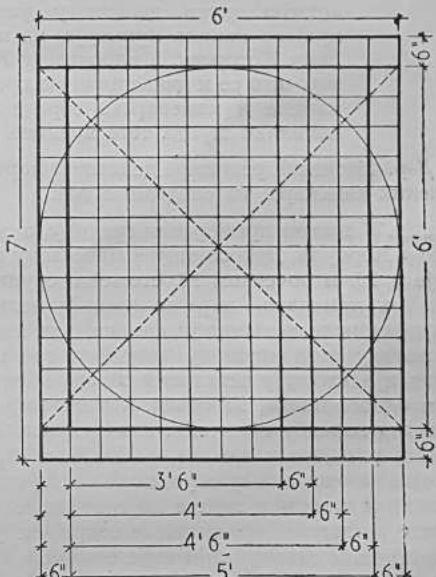
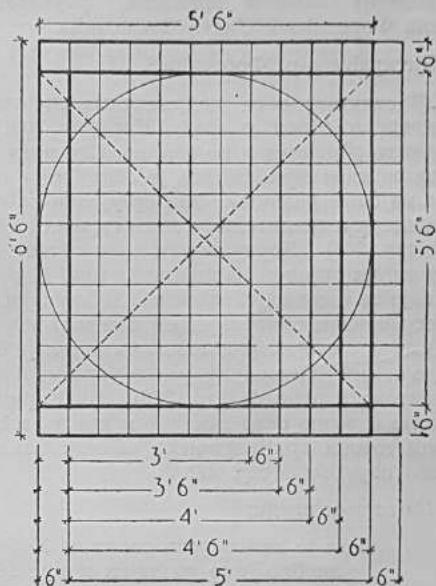
$$7' = 243,39 \text{ см до } 9'6'' = 330,315 \text{ см.}$$

Мере које су напред изнете подвлаче важност једноставних бројних односа у димензијама отвора на бокељским кућама.

Аналогије једноставних бројних односа међу свим главним архитектонским мерама са једнослојним трептјем консонантних хармониских интервала ($\frac{1}{1}, \frac{5}{4}, \frac{4}{3}, \frac{3}{2}, \frac{5}{3}, \frac{2}{1}$ као и $\frac{6}{5}$ и $\frac{8}{5}$)

и транспонованим рационалним бројним односима непрекидне поделе („златног пресека“), дају старој бокељској архитектури изразито обележје хармониске усклађености. Раздвојеној или смешљено синхронизованој сарадњи бокељских градитеља и корчуланских каменара има се захвалити што су у Боки Ко-

торској остварене, без нарочитих претензија и скромним али добро искоришћеним средствима солидне и, по своме изгледу, мирне и озбиљне грађевине.

Сл. 5. Два модуларна дијаграма који се односе на оквире за врата чија се ширина креће од 3 до 5 млетачких стопа у интервалаима од $\frac{1}{2}$ стопе.

Fig. 5. Deux diagrammes modulaires se rapportant à l'encaissement de portes d'une longueur qui varie entre 3 et 5 pieds vénitiens à intervalles d'un demi-pied.

III О КОРЧУЛАНСКИМ КАМЕНАРИМА И ЗИДАРИМА И О ЊИХОВИМ ПОСЛОВНИМ ВЕЗАМА СА БОКОМ КОТОРСКОМ

О значају корчуланских каменара и зидара и о њиховој распрострањеној делатности у приморју сведоче архивска проучавања Винка Форетића и Џвита Фисковића.

Цитираћу д-р. Форетића:⁶

„У сачуваним се документима спомињу разноврсни обрти у граду Корчули, али је боравило обртника и по селима. Спомињу се највише каменари. Њихов је обрт био у ово доба најбоље развијен. Они су уједно клесари, зидари и градитељи, а неки од њих кипари“ (стр. 285). „Корчулани каменоломи бијаху већим дијелом на школима крај Корчуле, где се и сада још налазе... Каменари се нијесу бавили само вађењем камења, већ су радили и у својим радионицама, којих је било до самих каменолома, разне украсне и архитектонске радње“ (стр. 286). „Из Корчуле се није извозио само неизрађен камен, већ и разни готови архитектонски облици камена према наруџби“ (стр. 288).

Из горњег следи:

- а) да је каменарски занат на Корчули био јако развијен и пре 1420 год., и
- б) да су се већ тада извозили готови архитектонски делови у разне крајеве нашега приморја, па и у Боку Которску, а нарочито у Котор, што се и данас види по врсти камена и каменарске обраде на неколико зграда тога времена.

Д-р. Фисковић резимира делатност корчуланских каменара⁷ на следећи начин:

„... У сваком приморском градију, а особито у Корчули, Дубровнику и Шибенику постоје у 15. и почетком 16. столећа скупине домаћих каменара, који не стварају велике архитектонске концепције, не знају да изведу велику и заокружену пластику, али као занатлије показују истанчани смисао за омјере и односе плоха, за склад композиције и ефектну израдбу архитектонског украса. Тај осећај размјера и лепоте, то савјесно обраћивање камена, они су скроз покољења усавршавали и створили зграде лијепе изгледом, чврсте у изведби, практичне и подређене урбанистичком закону, који није створила теорија већ дугогодишња вježba“ (стр. 249-250).

⁶ Винко Форетић, Оток Корчула у средњем вијеку до г. 1420, изд. Ј.А.З. и У., Загреб, 1940.

⁷ Џвито Фисковић, Наши приморски умјетници од 9. до 19. столећа, Загреб, 1948, Хрв. Коло, год. I, бр. 2.

„Корчулани каменари расширили су своју делатност скоро у свим мјестима наше обале, од Улциња до Задра“ (стр. 253)... „Никола Форетић (из Корчуле) зида у 18. столећу цркву у Савини крај Херцегновога“ (стр. 260).

Може се рећи према горњем:

- а) да је вештина прописне и уметничке обраде камена корчуланској мајсторији била надалеко чуvena и тражена, што најбоље сведочи општа примена корчуланској каменог елемената на бокељским кућама;
- б) да се делатност корчуланских каменара првенствено заснивала на извршењу поруџбина у домаћим радионицама и да су мајстори-градитељи одлазили ван Корчуле када је био у питању објекат већег значаја;
- в) да се за цркву на Савини мора нарочито истаћи вештина којом је католички корчулани градитељ замислио и извео цркву православног обреда.

*

После завршеног рада у Боки Которској, приликом посете Корчули и Врнику, а захваљујући проту Марину Фабрису из Корчуле, дошла ми је до руку књига скупштинских записника мајсторске дружине каменара и зидара на отоку Врнику.⁸

Записницима претходи одлука генералног и изванредног пуномоћника Млетачке Републике у Далмацији и Албанији којом он — Pietro Valier — на молбу prota Marka Antonijevog Pavlovića, одобрава, под датумом од 12. децембра 1685 год., оснивање мајсторске дружине каменара и зидара на отоку Врнику, под заштитом св. Матије.⁹

⁸ Libro della Maestranza dello Scoglio di Vernich. — Књига, са разним документима, чува се у кући prota Marina Fabrisa на Врнику.

⁹ Одлука је приложена књизи у овереном препису од 28. августа 1772 год. — Giacomo da Riva, генерални пуномоћник својим решењем од 18. септембра 1772 год., на молбу Frana Fabrisa, старешине мајсторске дружине каменара и зидара града и отока Корчуле, да се оснажи одлука Pietra Valiera од 12. децембра 1685 год., потврђује у свему ову одлуку и доцнију већ једном дату њену потврду свога претходника Francesca Grimani-ja од 19. октобра 1754 год.

Из Валијеве одлуке о оснивању мајсторске дружине каменара и зидара види се да су се у то доба, услед опреме галије, мајстори ових заната разилазили, напуштајући свој завичај. Услед тога, њихов број био се свео на неколицу, чиме је био јако угрожен опстанак ова два, за Корчулу толико важна заната.

Одобравајући оснивање мајсторске дружине каменара и зидара, Валијер том приликом прописује њена правила и привилегије. Омогућен је рад каменарима на Врнику, где је била подигнута „црквица њиховог светеца“, а зидарима рад у Корчули и на острву. Али се и једним и другим забрањивао одлазак у суседне земље без изричите дозволе прота (старешине мајсторске дружине), који је административно био потчињен ректору. Обећано је благовремено издавање оваквих дозвола и њихова бесплатна регистрација како би се знало „који су мајстори отсутни, а који присутни“. За право обављања оба заната предвиђао се обавезан пријем у чланство мајсторске дружине, чија се управа, у коју су улазилиproto, његов заменик, тутор цркве и црквењак (Protot dell'arte, procuratore del Protot, procuratore della Chiesa, sacristano), морала мењати сваке године и нова управа бирати тајним гласањем. У чланство су могла бити примљена само она лица која су као каменарски или зидарски помоћници (garzoni) провели непрекидно пет година у занату и проглашени мајсторима, што је морало бити потврђено писменом изјавом прота. Пријем у чланство морао се обављати тајним гласањем, како би се редовним члановима омогућило да утичу на пријем најбољих, и то само оних који су потврђени за мајсторе.

Валијевом одлуком, чланови мајсторске дружине на Врнику ослобађају се од учешћа у опреми галије.

Прва годишња скупштина одржана је 4. октобра 1772. год., у присуству 36 чланова. Отада се скupštine редовно одржавају; по следња, 148. годишња скupština одржана је 20. јуна 1949. год. у присуству 20 чланова.¹⁰

Валијеве одлуке и књига скupštinskih записника претстављају важан допринос за познавање историског развитка националне архитектуре нашег приморја.

¹⁰ Највећи број присутних — 41 члан — био је 1869. и 1887. год., а најмањи — 12 чланова — 1831, 1838, 1843, 1908, 1916, 1917 и, изузетно — 10 чланова — 1918. год. — Са присутних 8 чланова, скupština у 1909. год., није могла бити одржана. Тек од 1933. год. записници се пишу на хрватском језику и, отада па све до 1949. год., у записнике се не уноси број присутних. Од 1927. год. укида се тајно гласање и настаје време добровољног рада у управи дружине. У 1947. год. укида се избор прота и његовог заменика и мајсторска дружина каменара и зидара претвара се у добровољну, на традицији засновану верску организацију врничких занатлија.

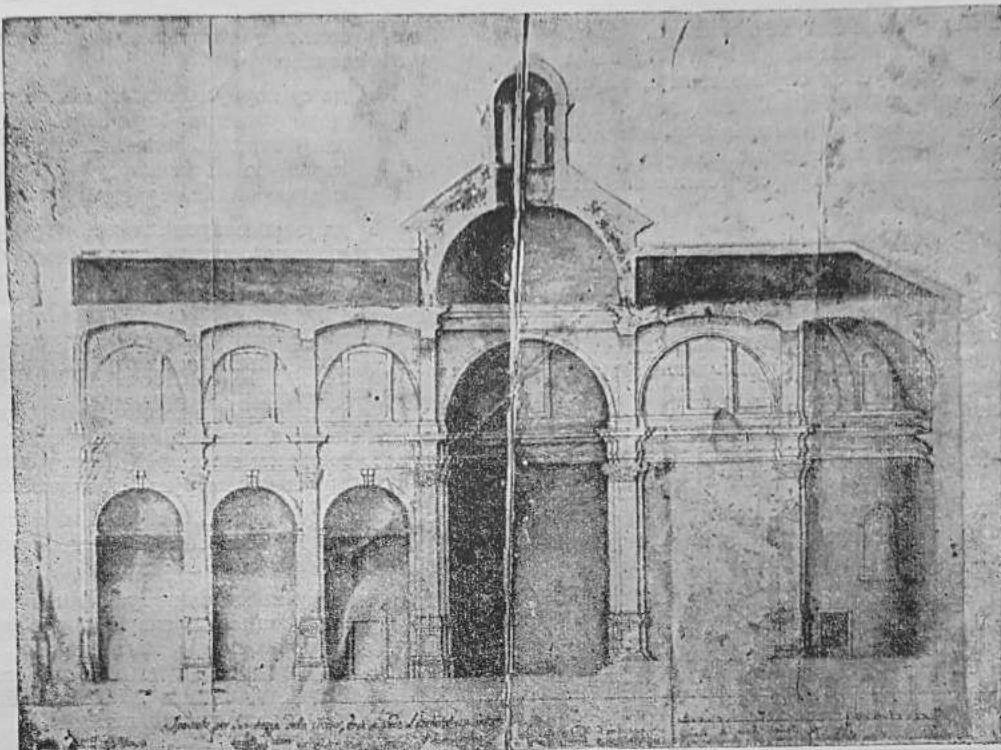
За сада може се из горњих докумената закључити следеће:

- a) да су корчулански каменари и зидари уживали нарочити углед и да је њихова делатност претстављала важан фактор у привредној структури Корчуле;
- b) да је каменарски занат био у практици строго одвојен од зидарског и да је каменарски занат уживao већи углед од зидарског;
- c) да је овај углед такође заснован и на чињеници што је на каменарима почивао рад у домаћим каменоломима, квалитетивна обрада камена и његов извоз, у виду готових камених продуката, у остале крајеве приморја и суседне земље;
- d) да се строгим и тајним избором у иначе обавезно чланство занат одржавао на висини;
- e) да су самостални градитељи били некадашњи каменари или зидари, или претежно ови последњи, из разлога што су, по природи свога послана, радили на разним домаћим и страним градилиштима;
- f) да је за Боку Которску постојање ове добро организоване и надалеко познате мајсторске дружине било несумњиво одлична гарантија за солидан квалитет порученог материјала и његове стручне каменарске израде.

*

Споразумом између пуномоћника самостана св. Николе у Котору и мајстора Франа Криликовића са Корчуле, који је склопљен на дан 15. јула 1592. год.,¹¹ пуномоћници поручују поменутом мајстору израду пиластра од доброг камена с отока Врника („di buona pietra del scoglio de Invernico“) с тим да висина сваког пиластра, заједно са стопом и капителом, буде дванаест которских лаката, а дебљина два которска лакта („ognuno dell'i qual pilastri sia et debba esser di altezza brazza Cattarini dodece, compresa la base et capitello di grossezza sia et s'intenda brazza doi Cattarini...“), и да, према датом моделу („in modo che li si ha dato il modello“), стопа и капител сваког пиластра буду пропорционисани у односу на његову висину и ширину („et che ogni pilastro abbia la sua base et capitello proporzionati all'altezza et grossezza del pilastro“).

¹¹ Судско-нотарске књиге Државног архива у Котору, књ. бр. 66.

Сл. 6. Оригинални цртеж архитекте Макаруција: подужни пресек кроз нову жупску цркву на Прчњу.

Fig. 6. Dessin original de l'architecte Maccaruzzi: coupe longitudinale de l'église paroissiale de Prčanj.

Из овога споразума (уговора) произилази неколико значајних чињеница:

- а) да је у то време (крај XVI века) врнички камен био добро познат и цењен;
- б) да се тада Котор служио својом мером;
- в) да је погодба извршена на основу модела (макете), без цртаних подлога;
- г) да се знало за способност корчуланских каменара да самостално пројектују и пропорционишу архитектонске делове, у овом конкретном случају: стопе у капителе према датим глобалним мерама пиластера;
- д) да су се теориска сазнања корчуланских каменара у области композиције морала заснивати на одређеним модуларним прописима, који су се усмено преносили, и који су се увек могли проверити и допунити према класичним примерима у млетачким издањима италијанских емпиричара-архитеката (наличито Вињоле и Паладија).

Веома су значајне две рукописне књиге из Архива жупске цркве на Прчњу, у које су унети трошкови за градњу новог жупског храма и доприноси месних поморца за њега, и то од 1789 до 1807 год.¹²

Из ових књига из којих је, са много стрпљења, могућно реконструисати живот на једном већем грађилишту тога времена — што ће бити несумњиво од користи да се уради у посебној студији — видимо:

- а) да је сав камен за спољњу обраду храма поручен на Корчули;
- б) да се међу каменарима који су обраћивали појединачне архитектонске детаље налазило неколико корчуланских каменара, а међу њима мајstor Марко Форетић, који је на грађилишту радио непрекидно од 1791 до 1807 год., дакле пуних 16 година, и то искључиво у својству квалификованог каменара.

¹² Administracione tenuta dalli Sig:ri Procuratorj per la Nuova Fabrica della Chiesa Parochale.

Фото инж. Јанак

Сл. 7. Савремена копија главног прочеља жупске цркве на Прчању.
Fig. 7. Copie contemporaine de la façade principale de l'église paroissiale de Prčanj.

Уговор склопљен између прота Рока Вуличевића из Дубровника и каменоресца Ивана Фабриса из Корчуле¹³ односи се на реконструкцију плочника на Страдуну у Дубровнику и утолико је интересантан што је величина плоча од корчуланског камена изражена у млетачким стопама (Nr. 1300 Placche di Pietre di Curzola di perfetta qualità lavorate a punta mezzana di martello coi spigoli refilati ed a perfetta squadra della longhezza di piedi 2 Veneti e larghezza di 1 Piede Veneto, ed in grossezza di 5 polici").

Из овог уговора закључујемо да је половином XIX в. на нашем приморју, где је уведена била аустријска мера, коришћена у грађевинарству још увек млетачка стопа.

*

¹³ Уговор је склопљен 20 септембра 1846. год. код јавног бележника у Дубровнику. Препис овог уговора као прилог тужби од 25. јуна 1847. год. Првостепеном суду у Дубровнику, налази се код прота Марина Фабриса у Корчули.

Цртежи подужног пресека и прочеља новог жупског храма на Прчању¹⁴ нису датирани ни потписани. Пресек је вероватно оригинал, а прочеље свакако савремена копија по оригиналним млетачким архитекте Bergagdina Maccaruzzi-ја, коме су Прчањани били поверили израду планова њихове нове и велике цркве. Он се помиње у рукописним књигама у којима су бележени трошкови њеног грађења (види бел. 12) први пут у вези вештачња Piera Geronzi-ја о коштању цркве према поднета два нацрта (Simile per Minella al Capn^o: Piero Geronzi Publico Perito, per esaminare li due disegni presentatigli non che il Sito per l'erecion della Chiesa uno dei quali fù della Chiesa di Gesuiti alle Zattere e l'altro fatto del Acrhitetto Maccaruzzi esaminati ambedue riguardo alla spesa fù considerato di minor spesa questa che ora fù fondata... Talleri 5 = — (= —)).

Архитект Maccaruzzi није никада долазио, нити је зват да обиђе градилиште. Слат је међутим у Млетке прото Antonio Costa, ру-

¹⁴ Цртежи из архива жупске цркве на Прчању.

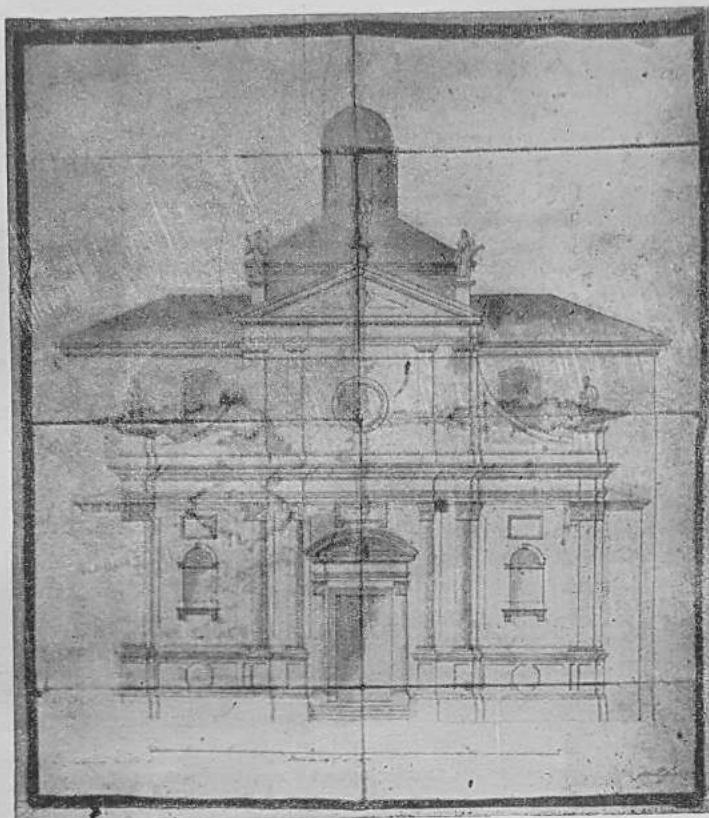

Фото инж. Јанак

Сл. 8. Прерађено главно прочеље нове жупске цркве на Прчању према цртежу А. Менегела из 1862 год.

Fig. 8. Réadaptation de la façade principale de la nouvelle église paroissiale de Prčanj, proposée en 1862 par A. Meneghelli.

ководилац радова на градилишту, како би се лично посаветовао са архитектом Maccaruzzijem о начину како да се исправе грешке које је учинио Domenico Trevisan, раније руковођилац радова („1792, 1 Giugno dato al Proto Antonio Costa spedito per ordine della Comunità in Venezia per conferire col Architetto Mac- caruzzi per rimediare alli falli fatti dal Domenico Trevisan nella Chiesa avendo gli assegnato Lire due di bona al giorno per spese di viaggio oltre la sua giornata contatagli a conto sudto: Spese... Talleri 6 = — = —“).¹⁵

¹⁵ Том приликом, у другој години грађења храма, Прчањани послали су Maccaruzzi-ju драгоцен поклон који се састојао из једне бачве чуvenог мерзамињског вина из Тивта и једног сандука воштаних свећа („Fù li 6 Giugno 1792: Simile per regallo mandato al Architetto Maccaruzzi una Barilla di Vin Merzamino da Teodo, con la barila e portadura e più una cassetta di candele proveute a Venezia con sua cassetta forma in tutto Talleri 19 Lire 21 Soldi 10“).

Интересантна је опрема Maccaruzzi-јевих планова и веома инструктивна за начин рада архитеката оног времена. Цртежи су без иаквих кота, а приближна претстава о величини зграде добија се једино преко линеарних размерника. Карактеристично је, међутим, да су на бочним равним зидним површинама (споља) уклесани сви главни каменарски детаљи у природној величини, што претставља несумњиво јединствен случај у пракси грађења уопште.

Из опреме горњих цртежа и уклесаним каменарским детаљима на бочним фасадама цркве може се закључити:

- да су се Бокељи, чак и у оним приликама када је био у питању неки већи и монументалнији објекат, задовољавали идејним пројектом неког страног ар-

хитекте (обично из Млетака), а да су разраду таквог пројекта препуштали са пуно поверења главном проту, који је често био странац, и каменарским мајсторима, који су претежно били приморци, већином са Корчуле;

б) да је идејни пројекат архитекте Maccazzzi-ја претрпео знатне коректуре од стране домаћих мајстора, који су очевидне недостатке том пројекта зна-

лачки отклонили и предложили и извели дело које својим изменењима пропорцијама само у главним цртама потсећа на основну архитектонску концепцију млетачког архитекте;

в) да су смишљено и прецизно уклесани каменарски детаљи очевидан доказ одличне занатске спреме тадашњих каменара и њихових руководилаца на градилишту.

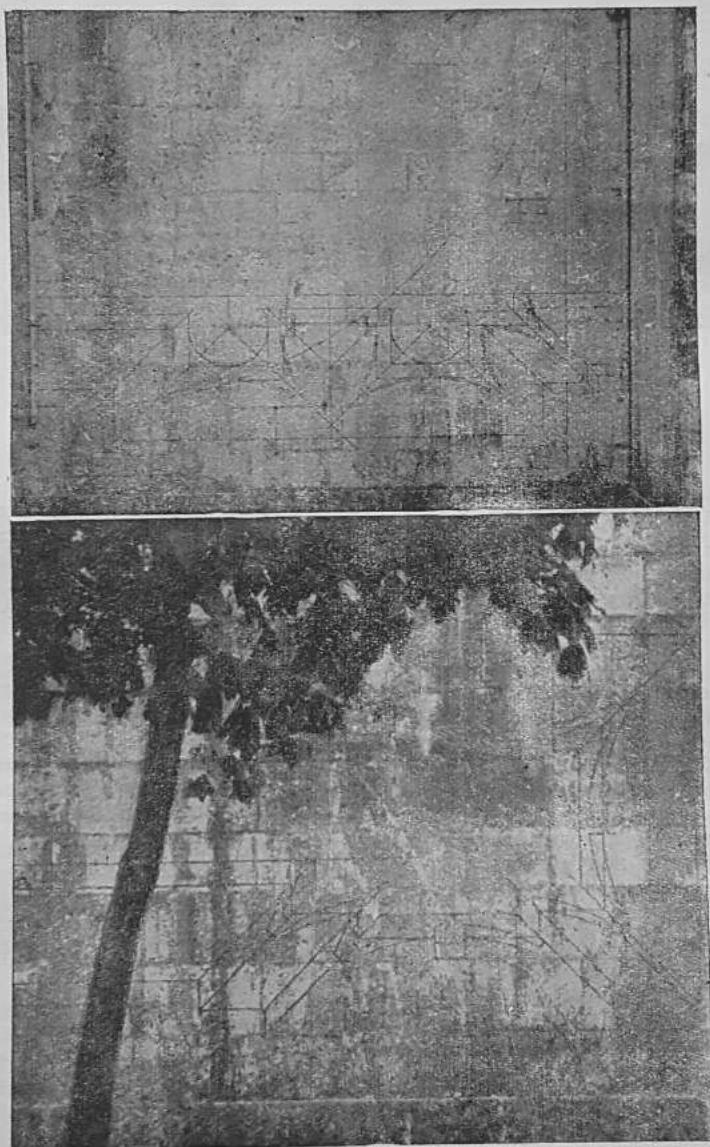
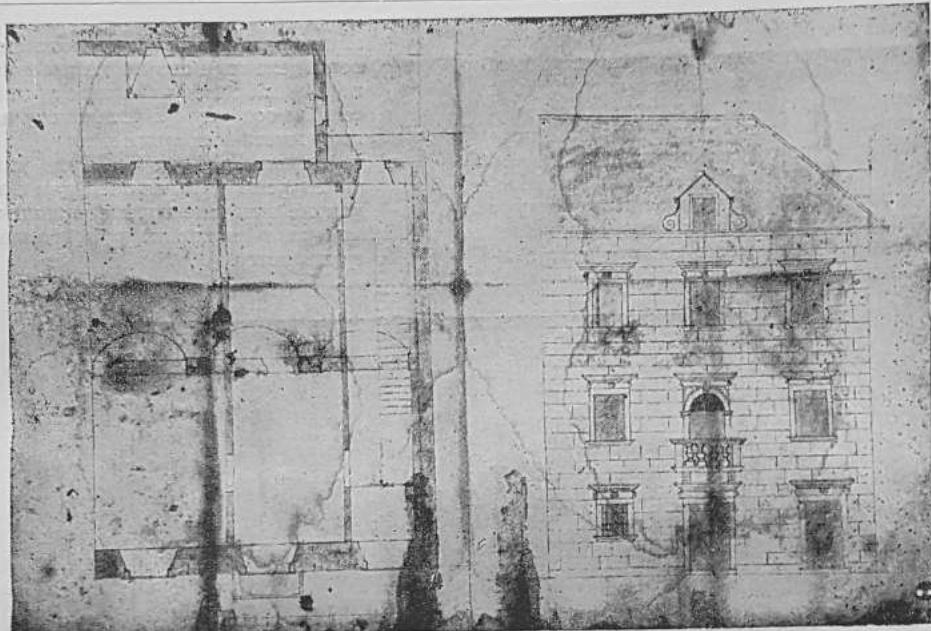

Фото инж. Ђуровић
Сл. 9. Уклесани каменарски детаљи (у природној величини) на бочним фасадама нове жупске цркве на Прчању.

Fig. 9. Détails de lapidaire (grandeur naturelle) gravés sur les façades latérales de la nouvelle église de Prčanj.

Дојо арх. М. Тодоровић

Сл. 10. Оригинални цртеж за некадашњу кућу Ђуровић у Млецима.

Fig. 10. Dessin original pour l'ancienne maison Gjurović à Venise.

На оригиналном цртежу двоспратне, полууграђене зграде у Млецима, коју је подигао један од чланова братства Ђуровића са Прчања,¹⁶ приказани су: две основе (једна преко друге) и главни изглед, са линеарним размерником у млетачким стопама, иначе без никаквих писмених података и мера. Обавештења у вези с овим планом добио сам од проф. Ђуровића који, уосталом, одговара за њихову тачност. План није могућно тачно датирати, али је концепција примитивно нацртане фасаде несумњиво бокељска и по свима својим елементима потсећа, иако у скромнијем обиму, на фасаду палате „Бескућа“ на Прчању. Предвиђена обрада отвора подудара се у целости са већ познатим корчуланским каменим елементима, не само по њиховим стандардним мерама, већ и по профилацијама и декору. Поред тога, облога фасаде замишље-

на је у тесаницима, више него вероватно, са Корчуле. Претпостављам, без директних доказа, да је овај план, по свој прилици, цртеж неког корчуланског мајстора.

Из овог плана могло би се са опрезношћу закључити:

- a) да Бокељи, када су градили нове куће ван Боке Которске, нису отступали од начина на који су били навикнути да граде у свом завичају;
- b) да се утицај стандардних корчуланских елемената протезао преко бокељских помораца и трговаца и на Млетке;
- c) да би проучавање некадашњих бокељских зграда у Млецима могло бити од нарочитог интереса за дефинитивно утврђивање аутентичности бокељске архитектуре у доба млетачке власти.

IV ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

Дефинитивне закључке о естетским вредностима грађевинске делатности у Боки Которској која је настала као последица знат-

ног привредног просперитета нарочито у по-западној доба млетачке и делимично почетка аустријске власти било би свакако преурађено доносити. Али се без бојазни може већ сада рећи да се грађевине тог доба, иако већином

¹⁶ Цртеж је својина проф. инж. В. Ђуровића.

запуштене, многе раскривене и изложене све јачем пропадању, истичу извесним одређеним и заједничким естетским квалитетима који, независно од зуба и патине времена, мohen и незаборавно делују на савременог посматрача. Прожета освештаним погледима на рационалне методе грађења, на строго поштовање реда и ритма, уз јако и живописно изражене акценте у оригиналним решењима кровних површина, ова архитектура, начелно заснована на правоугаоној основи, претставља за стручњака право откровење. У том смислу и под таквим утисцима текао је рад наше групе на терену и после тога разрада и опрема скупљеног материјала.

Морам додати да су у ово саопштење укључена и запажања која сам, после рада у Боки Которској, а захваљујући помоћи која ми је додељена од стране Архитектонског факултета ТВШ у Београду, учинио на Корчули, Врнику и поново у Боки Которској, испитујући грађевинске прилике у местима која претходним радом нису била обухваћена.

Надам се да ће први резултати, који се износе у овом саопштењу, моћи да оправдају поверење које је, први пут код нас, Историски институт САН указао техничким стручњацима на проучавању архитектонских објеката наше прошлости.

L'ARCHITECTURE CIVILE DANS LA BOKA KOTORSKA PENDANT LA DOMINATION VÉNITIENNE

Milan Zloković

L'Institut Historique de l'Académie, nous invitait à étudier de plus près les conditions techniques du développement architectural dans la région du bassin intérieur de la Boka Kotorska, nous nous sommes rendus sur place au mois de juillet 1951. Aidés par un groupe de jeunes architectes pour les relevés techniques de quelques œuvres particulièrement choisies, nous avons pu discerner, au début de nos investigations, les traits essentiels d'une école locale par rapport à l'architecture civile du Littoral dalmate de l'époque vénitienne.

Les relevés d'un certain nombre de palais et maisons particulières, bâtis dans l'intervalle de la fin du XVIe au premier quart du XIXe siècle, se rapportent à l'ancienne ville fortifiée de Kotor (les palais : Pima — fin du XVIe, Grgurina — fin du XVIIe siècle), à la communauté de Prčanj (le palais Beskuća—Biscucchia — fin du XVIIIe), l'aménagement successif de neuf maisons particulières — du XVIIe au XIXe, dont un palais — fin du XVIIIe siècle), et, enfin, à la communauté de Dobrota (le palais Milošević — commencement du XIXe siècle).

Le type particulier consiste toujours en un rez-de-chaussée, destiné à l'économie domestique, et, régulièrement, en deux étages pour les pièces d'habitation, avec la cuisine au dernier. Un troisième étage, nommé „belvedère“, n'occupant jamais toute la surface du bâtiment, est assez fréquent et donne ainsi à la construction sur plan rectangulaire un couronnement accentué dans son axe de symétrie.

En dehors des enceintes de Kotor, l'élévation principale, avec vue sur la mer, est caractérisée

généralement par une rangée de fenêtres en nombre pair par quatre et six, rarement par huit, ayant toujours un intervalle axial constant. Des maisons à trois axes, pourtant, ne sont pas d'exception et l'on retrouve, de temps à autre, le type isolé à deux axes.

Chaque maison abrite une famille. On n'a jamais accepté le principe des habitations superposées, tandis que la juxtaposition de deux habitations — maison double — est très fréquente.

La maison, en pierre et dépourvue de murs portants à l'intérieur, est surmontée d'une charpente en bois, couverte de tuiles. Les planchers, en bois, reposant sur des poutres longeant deux murs opposés et posées sur des consoles en pierre, appartenaient, ainsi que les murs cloisonnés, à l'aménagement définitif et n'étaient pas inclus dans la construction primaire.

Le type „palais“, au contraire, se rattachant à la mode vénitienne, comporte le partage du plan en trois cases distinctes, dont la moyenne indique le foyer central dans chacun des étages, même au rez-de-chaussée.

Le trait le plus saillant, qui se manifeste dans l'architecture civile de l'époque mentionnée, consiste dans l'importation des éléments de plastique secondaire en pierre de l'île de Korčula. Ses carrières étaient connues de loin par la bonne qualité du matériel de formation calcaire, d'une couleur claire et agréable. Le traitement aisément de la taille était dû à la structure homogène de la pierre et entraîna la formation sur place de nombreux ateliers de lapidaires.

Cette importation paradoxale dans une contrée, caractérisée par de massifs rocheux puissants, était due, en première ligne, au fait qu'on ne disposait en aucune manière d'une pierre, apte à un traitement précis de taille. D'autre part, des relations soutenues par des voiliers patentés et de cabotage, appartenant au gens du pays et pilotés par eux-mêmes, facilitaient le transport par voie maritime.

Les éléments nécessaires à l'encadrement des portes et fenêtres ainsi que les pièces séparées d'un balcon complet, si fréquent dans la composition architecturale locale, étaient commandés d'avance et devaient être déposés au chantier, logiquement, avant le commencement des travaux de construction.

La profession d'architecte, comme on l'en-tendait en Italie et ailleurs à l'époque de cette activité architecturale, ne subsistait pas. Le propriétaire d'une nouvelle construction était lui-même son maître d'oeuvre. Il était assisté, sans doute, par un maître-maçon du pays. Au lieu d'un projet régulier, dessiné d'avance, une esquisse, rudement préconçue du plan rectangulaire, suffisait aux exigences du propriétaire, qui, de cette façon, précisait les cotes principales de la bâtie.

Toutes les mesures étaient données en pieds vénitiens. C'est seulement la ville de Kotor, qui ayant son ancienne mesure, n'accepta que très tard, la mesure de Venise.

Le propriétaire exprimait ses mesures globales en nombres entiers, prenant évidemment le pied comme unité de mesure. Ce pied, si nécessaire, se fractionnait en deux, et, assez rarement, en trois ou quatre parties.

De cette façon, la longueur et la profondeur de la bâtie, la hauteur des étages, les entre-axes des élévations et les épaisseurs des murs, étaient subordonnés à un module, équivalent au pied vénitien: $1' = 12'' = 34,8$ cm.

Le bras vénitien, conforme à la relation classique, était de $20'' = 58$ cm, c'est-à-dire: 3 bras = 5 pieds.

Les lapidaires de Korčula avaient adopté, en hommes pratiques, pour tous les éléments de plastique secondaire, des mesures standardisées, fixées par un module d'un demi-pied vénitien: $6'' = 17,4$ cm. Cette concordance logique entre les deux modules, simplifia, d'une manière frappante et presque géniale, la composition sobre et sévère des façades, qui résultait, subjectivement, des mesures empiriques, établies par le propriétaire pour l'espacement axial, la hauteur des étages et les dimensions des baies.

Or, les dimensions des baies étaient d'une typisation élastique. Toutefois, le rapport ordinaire entre la hauteur et la largeur d'une fenêtre, était, pour une hauteur d'étage de 8', 9' ou 10', dans les constructions bourgeois, généralement de $4'3' = 4:3$, et, exceptionnellement, de $4'6''/3' = 3:2$ et de $5'3' = 5:3$, c'est-à-dire: d'une hau-

teur variable par rapport à la largeur constante de la fenêtre.

Les rapports des fenêtres mineures, destinées aux pièces secondaires, variaient selon le goût du propriétaire:

$$\begin{aligned} 3'2'6'' &= 6:5, \\ 3'6''/2'6'' &= 7:5, \\ 4'2'6'' &= 8:5, \end{aligned}$$

et, enfin, pour une largeur minimale:

$$\begin{aligned} 1'2' &= 1:2, \\ 1'6''/2' &= 3:4, \\ 2'2' &= 1:1, \\ 2'6''/2' &= 5:4, \\ 3'2' &= 3:2. \end{aligned}$$

Parmi les baies indiquées, il faut signaler les encadrements des fenêtres, effectués avec quatre éléments de longueur égale (4', 3'6" ou 3'), donnant les rapports suivants:

$$4'3' = 4:3, \quad 3'6''/2'6'' = 7:5, \quad 3'2' = 3:2,$$

le rapport moyen étant la moyenne géométrique du premier et tiers rapport:

$$\sqrt{\frac{4}{3} \cdot \frac{3}{2}} = \sqrt{\frac{7}{5}}.$$

Deux mesures pour la hauteur des portes suffisaient: 5'6" et 6', tandis que leur largeur variait entre 3'6" et 5', en retrouvant parmi leur dimensions, les rapports simples déjà vérifiés:

$$6'4' = 3:2, \quad 6'4'6'' = 4:3.$$

Il faut encore dire, que la hauteur des portes archivoltées, munies d'impostes, variait entre 7' et 9'6".

*

Les mesures principales des cadres des fenêtres et des portes, soulignent l'utilité pratique des rapports simples. Leur analogie avec les intervalles musicaux consonants $(\frac{1}{1}, \frac{2}{1}, \frac{3}{2}, \frac{4}{3}, \frac{5}{4}, \frac{6}{5}, \frac{7}{6}, \frac{8}{7})$

et, ainsi comme: $\left(\frac{6}{5}, \frac{8}{7}\right)$ et les rapports rationnels transposés de la section continue (nombre d'or), est, incontestablement, une preuve de l'ordre harmonique, achevé d'une façon subconsciente dans l'ancienne architecture civile de la Boka Kotorska. La collaboration des maîtres d'oeuvre du pays avec les lapidaires de Korčula, synchronisée à distance par un module commun, a apporté, sans prétensions et avec des moyens modestes, bien exploités, à la réalisation d'oeuvres architecturales, logiquement conçues et solides, d'une apparence sévère, en concordance parfaite avec un milieu sans pareil par sa beauté naturelle.